

A Jurisprudential–Legal Analysis of the Role of Artificial Intelligence in the Processes of Marriage Dissolution under Iranian Law

Narges Heshmati¹
Seyed Alireza Tabatabaei²

 0009-0004-7639-543X
 0009-0007-5881-0320

Abstract

The application of artificial intelligence technologies in the field of family law, particularly in the process of the dissolution of marriage, constitutes an emerging area of research. This study examines the role of artificial intelligence across the pre-dissolution, dissolution, and post-dissolution stages, and explores the opportunities, challenges, and boundaries of intervention of this novel technology within the framework of Imamiyyah jurisprudence and the Iranian legal system. The central research question addresses the position of artificial intelligence in the process of marital dissolution from the perspectives of Imamiyyah jurisprudence and Iranian law. The research adopts a descriptive–analytical methodology, utilizing library-based and online resources. The findings indicate that applications of artificial intelligence encompass pre-dissolution counseling, analysis and authentication of digital documents, case-outcome prediction algorithms, as well as the monitoring of financial obligations and the scheduling of visitation arrangements. Enhancing the speed and accuracy of adjudication, increasing transparency and procedural documentation, and predicting potential case outcomes are among the key opportunities offered by this technology during the dissolution of marriage process. Moreover, the utilization of artificial intelligence in the context of marital dissolution, within the evidentiary framework of presumptions (amārāt), has the potential to promote judicial justice, reduce the burden on the judiciary, and improve support for families. Nevertheless, it also entails challenges such as violations of privacy, algorithmic bias, ambiguity in legal responsibility, and conflicts with jurisprudential principles and human dignity. Furthermore, under the current legal framework, final judicial decision-making and direct intervention in rulings are considered to fall outside the permissible scope of machine involvement.

Keyword: Artificial Intelligence; Dissolution of Marriage; Imamiyyah Jurisprudence; Family Law; Judicial Justice; Privacy; Algorithms.

1- PhD Student of Women Studies, Faculty of Women and Family, University of Religions and Denominations, Qom, Iran (corresponding author of the article)   heshmati.narges@yahoo.com

2- Assistant Prof. Department of Public Law, Faculty of Law, University of Judicial Sciences and Administrative Services, Tehran, Iran   tabatabaei@ujsas.ac.ir

تحلیل فقهی - حقوقی نقش هوش مصنوعی در فرایندهای انحلال نکاح در حقوق ایران

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۱/۱۷

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۲/۰۱

نرگس حشمتی^۱

سیدعلیرضا طباطبائی^۲

چکیده

کاربردهای فناوری هوش مصنوعی در حوزه حقوق خانواده و به‌ویژه فرایند انحلال نکاح، موضوعی پژوهشی و نوظهور است. این مطالعه به تحلیل جایگاه هوش مصنوعی در مراحل پیش‌انحلال، حین انحلال و پس‌انحلال می‌پردازد و فرصت‌ها، چالش‌ها و مرزهای مداخله این فناوری نوین را در چهارچوب فقه امامیه و نظام حقوقی ایران کاوش می‌کند. پرسش اصلی آن است که جایگاه هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح از منظر فقه امامیه و حقوق ایران چیست؟ روش تحقیق، توصیفی - تحلیلی و با استفاده از ابزار کتابخانه و اینترنت است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است کاربردهای هوش مصنوعی، از مشاوره پیش‌انحلال، تحلیل و اصالت‌سنجی اسناد دیجیتال، الگوریتم‌های پیش‌بینی روند پرونده، تا پایش تعهدات مالی و زمان‌بندی ملاقات‌ها را شامل می‌شود. افزایش سرعت و دقت رسیدگی، شفافیت و مستندسازی فرایند و پیش‌بینی نتایج احتمالی پرونده‌ها از فرصت‌های استفاده از این فناوری در مرحله انحلال نکاح است. همچنین، استفاده از هوش مصنوعی در حوزه انحلال نکاح، در چهارچوب اماره، امکان ارتقای عدالت قضائی، کاهش بار دستگاه قضائی و بهبود حمایت از خانواده‌ها را فراهم می‌سازد؛ وانگهی، چالش‌هایی نظیر نقض حریم خصوصی، سوگیری الگوریتمی، ابهام در مسئولیت و تعارض با اصول فقهی و کرامت انسانی را در پی دارد. افزون‌برآن، در وضعیت موجود، تصمیم‌نهایی قضائی و مداخله مستقیم در حکم، خارج از محدوده مداخله ماشین ارزیابی می‌شود.

واژگان کلیدی

هوش مصنوعی، انحلال نکاح، فقه امامیه، حقوق خانواده، عدالت قضائی، حریم خصوصی، الگوریتم.

۱. دانشجوی دکتری، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران (نویسنده مسئول) heshmati.narges@yahoo.com

۲. استادیار، گروه حقوق عمومی، دانشگاه علوم قضایی و خدمات اداری، تهران، ایران

tabatabaei@ujss.ac.ir

مقدمه

خانواده به‌عنوان واحد بنیادین جامعه، در نظام حقوقی و سیاست‌گذاری ایران، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است و قوانین و اسناد بالادستی با هدف حفاظت و تحکیم نهاد خانواده تدوین شده‌اند. اسناد بالادستی مانند قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، سیاست‌های کلی خانواده ابلاغی مقام معظم رهبری، و سند ملی جمعیت و تعالی خانواده، توجه ویژه‌ای به پایداری و سلامت روابط زناشویی دارند. در ماده ۱۰۴۱ قانون مدنی و بندهای مرتبط با حمایت خانواده، به‌صراحت بر ضرورت حمایت از حقوق زوجین و فرزندان تأکید شده است. همچنین، سیاست‌های کلی خانواده مصوب ۱۳۹۳، با هدف تقویت بنیان خانواده، توصیه به پیشگیری از فروپاشی خانوار و توجه به رفاه روانی و اجتماعی زوجین دارد. در این چهارچوب، ورود فناوری‌هایی مانند هوش مصنوعی می‌تواند نقش تسهیل‌کننده داشته باشد؛ به‌شرط آنکه رعایت اصول قانونی و فقهی در آن رعایت شود. استفاده از هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح می‌تواند با اهداف زیر همسو باشد:

تسریع و دقت در رسیدگی به پرونده‌ها و کاهش تعارضات احتمالی؛ ارائه داده‌های تحلیلی و پیش‌بینی روند حل اختلاف بر اساس تجربه‌های گذشته؛ افزایش دسترسی زوجین به اطلاعات و مشاوره‌های تخصصی بدون نقض حریم شخصی. درعین‌حال، اسناد بالادستی بر رعایت اصول انسانی، اخلاقی و شرعی در مدیریت مسائل خانواده تأکید دارند و ورود فناوری‌های نوین را در صورتی مجاز می‌دانند که این اصول خدشه‌دار نشود. به‌عبارت‌دیگر، هرگونه استفاده از هوش مصنوعی در فرایندهای مرتبط با انحلال نکاح باید با حفظ کرامت طرفین، تضمین حق دسترسی به عدالت، و رعایت حریم خصوصی سازگار باشد.

اهمیت پرداختن به این موضوع از آنجا ناشی می‌شود که تغییرات در شیوه انحلال نکاح می‌تواند آثار مستقیم و گاه عمیقی بر ساختار اجتماعی، تربیت فرزندان و امنیت روانی افراد برجای گذارد. افزون‌براین، تجربه دیگر کشورها در به‌کارگیری ابزارهای هوش مصنوعی در فرایندهای قضائی خانوادگی نشان می‌دهد که این روند دیر یا زود به نظام حقوقی ایران نیز راه خواهد یافت و بی‌توجهی به آن می‌تواند به بروز چالش‌هایی جدی بینجامد. از دیگر سو، هرگونه استفاده از این فناوری باید با مبانی فقهی و اصول حقوقی

داخلی هماهنگ باشد تا از بروز تعارضات شرعی و قانونی پیشگیری شود. پژوهش حاضر با رویکردی نوآورانه، به بررسی موضوعی می‌پردازد که تاکنون در حقوق داخلی توجه درخوری به آن نشده است. ادبیات معاصر حقوق و فناوری نشان می‌دهد که هوش مصنوعی به تدریج در فرایندهای قضائی و حل و فصل اختلافات وارد شده و توجه پژوهشگران را به ظرفیت‌ها و مخاطرات آن جلب کرده است. بخشی از این مطالعات با تمرکز بر عدالت دیجیتال و سامانه‌های برخط حل اختلاف، از نقش ابزارهای هوشمند در مدیریت تعارض، افزایش احتمال توافق و کاهش بار دادگاه‌ها سخن گفته‌اند (Katsh & Rabinovich-Einy, 2017). در سطح نظام‌های قضایی، پژوهش‌های تحلیلی به بررسی آثار هوش مصنوعی بر یکنواخت‌سازی رویه‌ها، تسریع رسیدگی و نسبت آن با جایگاه قاضی انسانی پرداخته‌اند (Sartor & Lagioia, 2020; Sroka, 2024). هم‌زمان، اسناد و گزارش‌های سیاستی نهادهای بین‌المللی مانند اتحادیه اروپا و OECD، ضمن شناسایی کارکردهای بالقوه هوش مصنوعی در مراحل مختلف دادرسی و خدمات حمایتی، بر چالش‌هایی چون سوگیری الگوریتمی، نقض حریم خصوصی و ضرورت نظارت انسانی و توضیح‌پذیری تأکید کرده‌اند (High-Level Expert Group on AI, 2019; OECD, 2025; EU AI Act). با وجود این، بررسی‌ها نشان می‌دهد که تمرکز غالب این ادبیات بر نظام‌های حقوقی سکولار بوده و تحلیل منسجم از جایگاه و حدود مداخله هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح، در چهارچوب فقه امامیه و حقوق خانواده ایران، همچنان با خلأ پژوهشی مواجه است. خلأ علمی، ضرورت انجام پژوهشی را ایجاب می‌کند که با اتکا بر مبانی فقه امامیه، قوانین مدنی و آیین دادرسی مدنی و اسناد بالادستی مرتبط با خانواده، ظرفیت‌ها و محدودیت‌های این فناوری را در فرایند انحلال نکاح تبیین کند.

روش تحقیق در این مطالعه، توصیفی - تحلیلی با رویکرد فقهی - حقوقی و با استفاده از ابزار کتابخانه و اینترنت است. منابع پژوهش شامل آرای فقیهان امامیه، قوانین و مقررات ایران، اسناد بالادستی، و نمونه‌های کاربردی هوش مصنوعی در سایر نظام‌های حقوقی خواهد بود. چهارچوب نظری تحقیق بر ترکیبی از قواعد فقهی نظیر «البینه علی المدعی»، «حجیت علم قاضی»، «حفظ نظام»، «لاضرر» و «ستر عیوب» و اصول حقوقی از قبیل «حق

دفاع»، «برابری طرفین»، «حفظ حریم خصوصی» و «دادرسی منصفانه» استوار است. این مقاله در سه بخش تنظیم شده است: بخش نخست به ادبیات پژوهش در قالب تبیین مفاهیم کلیدی و کلیات می‌پردازد، بخش دوم، عهده‌دار ارزیابی نقش‌ها و مصادیق مداخله هوش مصنوعی در مراحل مختلف انحلال نکاح است و بخش سوم، به تحلیل فرصت‌ها، چالش‌ها و مرزهای قابل‌قبول این مداخلات اختصاص دارد.

۱. ادبیات پژوهش

۱-۱. تعاریف

۱-۱-۱. هوش مصنوعی

هوش مصنوعی^۱ به مجموعه سامانه‌ها و الگوریتم‌هایی اطلاق می‌شود که با شبیه‌سازی فرایندهای شناختی انسان، توانایی انجام وظایفی چون یادگیری، استدلال، حل مسئله، ادراک و پردازش زبان طبیعی را دارند، به‌گونه‌ای که نتایج حاصل از عملکرد آن‌ها در برخی زمینه‌ها قابل‌مقایسه یا حتی برتر از توانایی انسان باشد (Russell & Norvig, 2010, p. 35). این فناوری، از طریق بهره‌گیری از روش‌های محاسباتی نظیر یادگیری ماشین، شبکه‌های عصبی و پردازش داده‌های عظیم، می‌تواند الگوهای رفتاری، تصمیم‌گیری و پیش‌بینی را با دقت و سرعت بالا انجام دهد.

دو رویکرد عمده نسبت به تعریف هوش مصنوعی وجود دارد: رویکرد کارکردگرا که بر خروجی و نتایج عملکرد سامانه تمرکز دارد^۲ و رویکرد فرایندگرا که به شباهت فرایندهای پردازشی سامانه با ذهن انسان توجه می‌کند (Russell & Norvig, 2010, p. 38). از منظر این پژوهش، تعریف ترکیبی پذیرفته می‌شود؛ بدین معنا که هوش مصنوعی هم به اعتبار توانایی انجام کارکردهای مشابه انسان و هم به اعتبار سازوکار پردازش و یادگیری‌اش، مشمول بررسی قرار می‌گیرد.

1. Artificial Intelligence (AI)

۲. یعنی هر سامانه‌ای که بتواند وظایفی هم‌سطح یا بهتر از انسان انجام دهد، «هوشمند» محسوب می‌شود.

۲-۱-۱. انحلال نکاح

انحلال نکاح، یکی از اسباب قانونی و شرعی است که به پایان یافتن و زوال رابطه زوجیت، به گونه‌ای که آثار و تعهدات ناشی از عقد نکاح برطرف گردد، اطلاق می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۱۶، ج ۵، ص ۳۵). در فقه امامیه، نکاح به عنوان عقدی لازم و مقدس، جز در موارد خاص و با تحقق اسباب معین از بین نمی‌رود. مهم‌ترین اسباب انحلال نکاح عبارت‌اند از: طلاق، فسخ نکاح، انفساخ، و تفریق قضائی در موارد مقرر شرعی (خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۳۲۹).

در حقوق ایران، مواد ۱۱۲۰ تا ۱۱۳۲ قانون مدنی به بیان موارد انحلال نکاح اختصاص یافته است. مطابق ماده ۱۱۲۰ ق.م: «عقد نکاح به فسخ یا طلاق یا به بذل مدت در نکاح منقطع منحل می‌شود و همچنین به انقضای مدت در نکاح منقطع». در این چهارچوب، طلاق به عنوان رایج‌ترین شکل انحلال نکاح، تشریفات و شرایط خاصی دارد که در قوانین مرتبط از جمله قانون حمایت خانواده ۱۳۹۱ نیز تصریح شده است.

تفاوت مفهومی میان انواع انحلال نکاح از حیث ماهیت، شرایط تحقق، آثار و نقش مرجع صالح در آن، برای بررسی نقش احتمالی هوش مصنوعی اهمیت دارد؛ زیرا دخالت این فناوری در هر یک از این اسباب می‌تواند ملاحظات فقهی و قانونی متفاوتی به همراه داشته باشد؛ برای مثال، استفاده از هوش مصنوعی در مرحله جمع‌آوری ادله برای اثبات تخلف موجب فسخ، با ملاحظات آن در فرایند طلاق توافقی متفاوت است. از این رو، تعریف دقیق و تفکیک‌پذیر انحلال نکاح، مقدمه‌ای ضروری برای تحلیل جایگاه این فناوری در مراحل مختلف محسوب می‌شود.

۱-۱-۱-۱. طلاق

طلاق در فقه امامیه و حقوق ایران، ایقاعی تشریفاتی است که به اراده یک‌جانبه زوج و در شرایط معین واقع می‌شود (شهید ثانی، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۲۸۷). مطابق ماده ۱۱۳۳ ق.م. مرد می‌تواند با رعایت مقررات به طلاق دادن همسر خود اقدام نماید؛ البته اصلاحات قانونی اخیر و قانون حمایت خانواده ۱۳۹۱، شرایطی همچون اخذ گواهی عدم امکان سازش و حضور در جلسات مشاوره را الزامی کرده است.

۲-۱-۱-۱. فسخ نکاح

فسخ، انحلال عقد نکاح به سبب پیدایش یا کشف عیب یا تخلف از شرط است که به اراده یک طرف یا با حکم دادگاه انجام می‌شود (کاتوزیان، ۱۳۸۶، ج ۵، ص ۵۵). این سبب از لحاظ ماهیت، ایقاع است؛ ولی برخلاف طلاق، تابع تشریفات خاص آن نیست و به محض تحقق سبب قانونی، قابل اعمال است.

۳-۱-۱-۱. انفساخ

انفساخ به انحلال قهری عقد نکاح بدون اراده طرفین گفته می‌شود؛ مانند فوت یکی از زوجین، یا انقضای مدت در نکاح موقت، یا بطلان عقد به سبب پیدایش مانع شرعی (خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۳۴۱). در این حالت، اراده و اقدام طرفین هیچ نقشی ندارد.

۴-۱-۱-۱. تفریق قضائی

تفریق قضائی به مواردی گفته می‌شود که دادگاه بنا به درخواست یکی از طرفین و با تحقق شرایط مقرر، حکم به جدایی می‌دهد. این امر در فقه امامیه تحت عناوینی چون «طلاق قضائی» یا «فسخ به حکم حاکم» مطرح شده است و در حقوق ایران نیز مصادیقی همچون ماده ۱۱۲۹ ق.م. (امتناع شوهر از پرداخت نفقه) یا ماده ۱۱۳۰ ق.م. (عسرو حرج زوجه) را دربرمی‌گیرد.

۲-۱. انحلال نکاح در فقه امامیه

در فقه امامیه، نکاح از عقود لازم و از نظر شرعی واجد قداست ویژه است؛ به گونه‌ای که اصل بر بقا و استمرار آن است و انحلال آن تنها در موارد استثنایی و با رعایت شرایط خاص امکان‌پذیر است (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ج ۲۹، ص ۱۷۴). فقیهان امامیه تأکید کرده‌اند که هرگونه پایان‌دادن به عقد نکاح باید بر مبنای ادله معتبر شرعی و با پرهیز از هر نوع تزییع حقوق طرفین صورت گیرد.

طلاق به عنوان رایج‌ترین سبب انحلال نکاح، بر اساس نصوص معتبر، در اختیار زوج قرار دارد؛ اما به موجب روایات و فتاوی معتبر، حاکم شرع در شرایطی که زوج از انجام وظایف قانونی و شرعی خود امتناع کند یا موجبات عسرو حرج زوجه را فراهم آورد،

می‌تواند به درخواست زوجه حکم به طلاق دهد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص. ۱۶۰). در خصوص فسخ نکاح، فقه امامیه موارد عیوب موجب فسخ را به‌طور مشخص برشمرده است؛ از جمله جنون، جذام، برص و سایر عیوبی که مانع از انتفاع مشروع از نکاح می‌گردد. اعمال حق فسخ، نیازمند اثبات وجود عیب در دادگاه صالح و احراز مطابقت با شرایط شرعی است (خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص. ۳۳۷). انفساخ در فقه، همان انحلال قهری است که بدون اراده طرفین واقع می‌شود، مانند فوت یا ارتداد یکی از زوجین، یا انقضای مدت در نکاح منقطع. در تفریق قضائی نیز، هرچند مبنای فقهی آن گاهی در قالب «فسخ» و گاهی در قالب «طلاق به حکم حاکم» تحلیل می‌شود، ولی در رویه حقوقی معاصر، این عنوان به معنای حکم دادگاه بر جدایی زوجین در صورت احراز شرایط قانونی است. از منظر فقهی، این اسباب با نصوص معتبر قرآنی و روایی مستند شده‌اند؛^۳ اهمیت این مبانی در پژوهش حاضر از آن جهت است که بررسی امکان یا عدم امکان ورود هوش مصنوعی به فرایند انحلال نکاح، باید با لحاظ این چهارچوب‌های فقهی انجام گیرد؛ چرا که در فقه امامیه، مداخله هر ابزار یا شخص ثالث در فرایندهای حقوقی باید مشروعیت شرعی داشته باشد و این امر مستلزم تطبیق با نصوص و فتاوا است.

۱-۳. انحلال نکاح در حقوق ایران

حقوق ایران که ریشه عمیقی در فقه امامیه دارد، انحلال نکاح را با اقتباس از همین مبانی فقهی و با در نظر گرفتن تحولات اجتماعی و نیازهای حقوقی معاصر، در قالب مقررات مدون به رسمیت شناخته است. مواد ۱۱۲۰ تا ۱۱۵۷ قانون مدنی، به همراه قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱، چهارچوب اصلی حقوقی این نهاد را تشکیل می‌دهند. به موجب ماده ۱۱۲۰ ق.م. عقد نکاح به فسخ، طلاق و بذل مدت (در نکاح موقت) یا انقضای آن منحل می‌شود. این ماده اگرچه به «انفساخ» به صراحت اشاره نکرده، اما در قالب انقضای مدت و سایر موارد، آن را به رسمیت شناخته است.

۳. آیات متعددی به احکام طلاق و امکان رجوع پرداخته است (بقره: ۲۲۹ و ۲۳۰). به علاوه، روایات متعدد باب طلاق در کتب اربعه شیعه جزئیات شرایط و آثار آن را بیان نموده است (حراملی، ۱۴۰۹ق، ج ۲۲، ص. ۳).

قانون مدنی و قانون حمایت خانواده، طلاق را به‌عنوان رایج‌ترین سبب انحلال نکاح پذیرفته‌اند. بر اساس اصلاحات انجام‌شده، هرچند اختیار طلاق در اصل در دست زوج است (ماده ۱۱۳۳ ق.م.)؛ اما مقررات جدید محدودیت‌ها و تشریفات خاصی را برای آن مقرر کرده‌اند؛ ازجمله اخذ گواهی عدم امکان سازش، مراجعه به مراکز مشاوره خانواده (مواد ۲۵ و ۲۶ قانون حمایت خانواده) و ثبت رسمی طلاق.

مواد ۱۱۲۲ و ۱۱۲۳ ق.م. عیوب موجب فسخ را به‌تفصیل بیان کرده‌اند. در این موارد، هر یک از زوجین که حق فسخ دارد باید وجود عیب را اثبات کند. فسخ، تابع تشریفات خاص طلاق نیست و از تاریخ اعلام، عقد منحل می‌شود؛ اما ثبت آن الزامی است.

انفساخ نکاح هرچند در قوانین صراحت کم‌تری دارد؛ اما مصادیق آن در مقررات پراکنده دیده می‌شود؛ ازجمله ماده ۱۰۵۰ ق.م. (بطلان نکاح به دلیل وجود مانع)، ماده ۱۱۵۲ ق.م. (انقضای مدت در نکاح موقت) و فوت یکی از زوجین.

قانون‌گذار با الهام از فقه، در مواردی خاص مانند عدم پرداخت نفقه (ماده ۱۱۲۹ ق.م.) یا عسر و حرج زوجه (ماده ۱۱۳۰ ق.م.)، به دادگاه اجازه داده است که با احراز شرایط، حکم به طلاق یا فسخ نکاح دهد. این احکام از طریق تشریفات خاص و با استناد به دلایل و مدارک معتبر صادر می‌شوند. از منظر حقوقی، فرایند انحلال نکاح در ایران نه‌تنها تابع مقررات ماهوی، بلکه مقید به الزامات شکلی و نهادی نیز هست.

۱-۴. اسناد بالادستی مرتبط با انحلال نکاح

در نظام حقوقی ایران، علاوه بر قوانین مدنی و حمایت خانواده، اسناد بالادستی نیز چهارچوب کلی و سیاست‌های حاکم بر فرایند انحلال نکاح را تعیین می‌کنند. این اسناد، هم تعهدات دولت نسبت به حفظ خانواده را مشخص می‌کنند و هم محدودیت‌ها و اصول کلی را برای مداخله فناوری‌ها مانند هوش مصنوعی روشن می‌سازند.

۱-۴-۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران:

اصل ۱۰۶ قانون اساسی بر صیانت خانواده و تضمین حقوق زوجین و فرزندان تأکید دارد. اصل ۲۰ قانون اساسی نیز حق دسترسی به عدالت و دفاع را برای همه شهروندان تضمین

می‌کند که هرگونه ورود هوش مصنوعی به فرایند انحلال نکاح باید این اصل را رعایت کند.

۱-۴-۲. سیاست‌های کلی خانواده ابلاغی مقام معظم رهبری، ۱۳۹۳

سیاست‌های مذکور بر تقویت بنیان خانواده، پیشگیری از فروپاشی، حمایت از زوجین در برابر مشکلات قانونی و اجتماعی، و ارتقای سلامت روانی خانواده تأکید دارند. این سیاست‌ها چهارچوب اخلاقی و اجتماعی برای مداخله فناوری‌های نوین فراهم می‌کنند و محدودیت‌های انسانی و شرعی را لحاظ می‌نمایند.

۱-۴-۳. سند ملی جمعیت و تعالی خانواده، ۱۳۹۷

سند ملی، با هدف افزایش پایایی خانواده و کاهش آسیب‌های ناشی از انحلال نکاح، سیاست‌های پیشگیرانه و حمایتی را تعیین کرده است. تأکید این سند بر استفاده از ابزارهای نوین برای تسهیل دسترسی خانواده‌ها به اطلاعات و مشاوره، زمینه را برای ورود هوش مصنوعی در مراحل پژوهشی و تحلیلی فراهم می‌کند، بدون اینکه به صدور رأی یا تصمیم نهایی قضائی وارد شود.

۱-۴-۴. سایر اسناد و دستورالعمل‌ها

دستورالعمل‌های قوه قضائیه و آیین‌نامه‌های مربوط به مراکز مشاوره خانواده نیز جزو منابع بالادستی هستند که مراحل شکلی و اطلاعاتی انحلال نکاح را مشخص کرده و هر گونه فناوری مورد استفاده در این فرایند را موظف به رعایت آن‌ها می‌نماید. به این ترتیب، اسناد بالادستی نه تنها چهارچوب قانونی فرایند انحلال نکاح را تعیین می‌کنند بلکه چهارچوب‌های کلی محدوده قانونی و اخلاقی برای ورود فناوری‌هایی مانند هوش مصنوعی نیز از آنها قابل استنباط است.

۱-۵. پیوند مفهومی هوش مصنوعی با فرایند انحلال نکاح

ورود هوش مصنوعی به عرصه‌های مختلف زندگی اجتماعی و حقوقی، پرسشی جدی را در خصوص امکان به‌کارگیری آن در حوزه انحلال نکاح مطرح کرده است. از یک‌سو،

انحلال نکاح در فقه امامیه و حقوق ایران یک فرایند حقوقی - اجتماعی پیچیده است که هم جنبه ماهوی دارد (احراز شرایط قانونی و شرعی انحلال) و هم جنبه شکلی (طی مراحل قضائی و ثبت رسمی). از سوی دیگر، هوش مصنوعی به عنوان یک فناوری پردازش داده‌های پیچیده و تحلیل‌گر می‌تواند در برخی از این مراحل ایفای نقش کند.

به لحاظ مفهومی، پیوند میان این دو حوزه در سه سطح قابل تصویر است:

- سطح اطلاعاتی: در این سطح، هوش مصنوعی به گردآوری، دسته‌بندی و تحلیل داده‌های مرتبط با پرونده‌های انحلال نکاح کمک می‌کند؛ مانند سوابق دعاوی، مستندات مالی و گزارش‌های مشاوره خانواده. این کارکرد می‌تواند سرعت و دقت در تصمیم‌گیری را افزایش دهد، بدون آنکه لزوماً در ماهیت رأی یا حکم دخالتی داشته باشد.

- سطح تحلیلی - مشورتی: الگوریتم‌های یادگیری ماشین و پردازش زبان طبیعی می‌توانند بر اساس داده‌های ورودی، پیشنهادهایی برای مسیر حقوقی مناسب یا تحلیل تطبیقی با رویه‌های مشابه ارائه دهند. در این حالت، نقش هوش مصنوعی مشابه یک مشاور حقوقی یا دستیار قاضی است.

- سطح تصمیم‌گیری نیمه‌خودکار: این سطح حساس‌ترین و مناقشه‌برانگیزترین است؛ چرا که به استفاده از هوش مصنوعی برای صدور تصمیمات یا آرای حقوقی اشاره دارد. در نظام حقوقی ایران، چنین مداخله‌ای در فرایند انحلال نکاح به دلیل ماهیت شخصی و شرعی این عقد، با محدودیت‌هایی مواجه است و نیازمند همسویی با مبنای قانونی و مشروعیت فقهی است.

در نتیجه، پیوند مفهومی هوش مصنوعی با فرایند انحلال نکاح، بیش از هر چیز در نقش پشتیبان و تسهیل‌گر جلوه می‌کند. با این حال، امکان یا عدم امکان ارتقای این نقش به سطوح بالاتر، بستگی مستقیم به سازگاری آن با اصول فقهی امامیه، قوانین ماهوی و شکلی ایران، و نیز ملاحظات اخلاقی و فرهنگی دارد.

۲. نقش‌ها و مصادیق مداخله هوش مصنوعی

۲-۱. مرحله پیش‌انحلال

کاربرد هوش مصنوعی در این مرحله، آموزش و مشاوره اولیه زوجین، ارائه سامانه‌های حل اختلاف برخط خانوادگی^۴ و ارزیابی خطر خشونت خانوادگی است. الگوریتم‌ها می‌توانند با تحلیل اطلاعات ورودی از زوجین، پرسش‌نامه‌ها و داده‌های رفتاری، سطح درگیری، ریسک طلاق و نشانه‌های خشونت احتمالی را شناسایی کنند. این کاربردها در مرحله پیش‌انحلال، نقش پیشگیرانه دارند. استفاده از فناوری‌هایی مانند سامانه‌های میانجی‌گری هوشمند با هدف کاهش ورود پرونده به دادگاه و ارائه اطلاعات اولیه به طرفین است. این مرحله به تصمیم‌گیری آگاهانه زوجین کمک می‌کند و می‌تواند برخی پرونده‌ها را از فرایند رسمی انحلال نکاح خارج نماید (Cornell Law School, 2024).

گونه مداخله هوش مصنوعی در تصمیم‌گیری باید در چهارچوب علم قاضی و حجیت ادله معتبر باشد. در این مرحله، نقش هوش مصنوعی محدود به مشاوره و هشدار است و جایگزین اختیار یا تصمیم نهایی انسانی نمی‌شود. اطلاعات ارائه‌شده به‌عنوان ابزار کمکی تلقی می‌شود و از نظر فقهی حجیت قضائی ندارد؛ اما می‌تواند به قاضی و طرفین در شناخت بهتر شرایط کمک نماید. به‌دیگر بیان، استفاده از هوش مصنوعی در مرحله پیش‌انحلال، در چهارچوب مشاوره و ارزیابی اولیه مجاز است. اطلاعات جمع‌آوری‌شده می‌تواند به کارشناسان یا مراکز مشاوره ارائه شود؛ اما هیچ ارزش قانونی برای صدور رأی ندارد. آیین دادرسی مدنی و قانون حمایت خانواده، استفاده از این داده‌ها را تنها در سطح اطلاعات تکمیلی و پیش‌بینی روند پرونده مجاز می‌دانند.

شواهد بین‌المللی حاکی از ورود این فناوری در فرایندهای حقوقی پیش از طلاق در کشورهای مختلف است:

در انگلستان، ابزار ارزیابی ریسک خشونت خانگی به نام *DASH*^۵ مورد استفاده قرار می‌گیرد. این ابزار با استفاده از داده‌های جمع‌آوری‌شده از قربانیان، ریسک خشونت را

4. Online Dispute Resolution (ODR)

5. Domestic Abuse, Stalking and Honour-Based Violence Risk Identification

ارزیابی می‌کند. با این حال، تحقیقات اخیر نشان داده‌اند که این ابزار در شناسایی دقیق قربانیان با ریسک بالا ناکام بوده است؛ به عنوان مثال، در یک مطالعه، ۹۶.۳ درصد از موارد با ریسک بالا به طور نادرست طبقه‌بندی شده‌اند. این مسائل منجر به بازنگری در این ابزار و بررسی جایگزین‌های مبتنی بر هوش مصنوعی شده است (Reuters, 2025; SafeLives, 2025). در آلمان نیز، مدل هوش مصنوعی به نام "لیزی" توسط محققان دانشگاه آکسفورد توسعه یافته است. این مدل می‌تواند با دقت ۸۴ درصد پیش‌بینی کند که یک قربانی خشونت خانگی در معرض خطر آسیب قرار دارد یا خیر. این ابزار در هشت ایالت آلمان به طور موفقیت‌آمیز مورد استفاده قرار گرفته است و منجر به کاهش ۵۰ درصد در تکرار خشونت خانگی شده است. (The Times, 2025; Frontline, 2025) همچنین، در پاکستان، استفاده از سامانه‌های حل اختلافات برخط^۶ مبتنی بر هوش مصنوعی در حال گسترش است. این سامانه‌ها شامل مدل‌هایی هستند که با استفاده از نظریه بازی‌ها و سیستم‌های سه‌مرحله‌ای، به تسهیل مذاکرات و تحلیل تصمیمات کمک می‌کنند. اگرچه این سامانه‌ها در مراحل اولیه هستند؛ اما ظرفیت بالایی برای کاهش اختلافات خانوادگی و تسهیل فرایندهای حقوقی دارند (Shoukat et al., 2025; Soomro et al., 2024). در هلند و بریتیش کلمبیا، سکوپلتفرم (های عدالت برخط مانند MyLawBC و Rechtwijzer توسعه یافته‌اند که از هوش مصنوعی برای راهنمایی زوجین در مراحل پیش از طلاق استفاده می‌کنند. این سکوها با ارائه اطلاعات، مشاوره و تسهیل مذاکرات، به زوجین کمک می‌کنند تا تصمیمات آگاهانه‌تری بگیرند و در صورت لزوم، به خدمات میانجی‌گری دسترسی یابند (Stanford Law, 2025; Justice Innovation, 2025).

۲-۲. مرحله حین انحلال

در مرحله حین انحلال نکاح، هوش مصنوعی می‌تواند به عنوان ابزاری کمکی در فرایند رسیدگی قضائی ایفای نقش کند و دقت، سرعت و کارآمدی تصمیم‌گیری‌های حقوقی را ارتقا دهد. یکی از مهم‌ترین کارکردهای این فناوری در این مرحله، اصالت‌سنجی و تحلیل ادله دیجیتال است. در دنیای امروز که بخش زیادی از تعاملات زوجین از طریق پیام‌رسان‌ها،

شبکه‌های اجتماعی و سایر بسترهای دیجیتال انجام می‌شود، امکان دستکاری یا جعل این داده‌ها با ابزارهایی همچون جعل عمیق^۷ رو به افزایش است. سامانه‌های مبتنی بر یادگیری ماشین می‌توانند با بررسی فراداده یا متادیتا، تشخیص الگوهای تصویری و تحلیل زنجیره ذخیره‌سازی، اعتبار و اصالت اسناد را ارزیابی کنند. از منظر فقهی و حقوقی، چنین خروجی‌هایی به سبب عدم قطعیت، نمی‌تواند به‌تنهایی موجب صدور حکم باشد؛ اما می‌تواند به‌عنوان اماره تقویتی یا نظر خبره برای تقویت علم قاضی مورداستفاده قرار گیرند؛ مشروط بر آنکه روش تولید خروجی شفاف و قابل‌اعتراض باشد (شمس، ۱۴۰۰، ج ۲، صص. ۳۲۹-۳۳۲؛ امام خمینی، *تحریرالوسیله، کتاب القضاء، مبحث علم قاضی*). همچنین، پذیرش این نوع ادله مستلزم رعایت ضوابط آیین دادرسی، حفظ زنجیره نگهداری و امکان مواجهه طرفین با ادله است (Sabin, *Axios News*, 2025).

کاربرد مهم دیگر، سامانه‌های تصمیم‌یار پیش‌بینی نتایج است که با تحلیل داده‌های پرونده‌های مشابه، می‌توانند بازه‌ای از نتایج احتمالی و تبعات آن را به قاضی یا وکیل ارائه دهند. هدف این سامانه‌ها صدور رأی نیست بلکه مدیریت توقعات طرفین و کمک به انتخاب راهکارهای معقول است. پژوهش‌ها نشان داده است که چنین ابزارهایی، اگر با رعایت ملاحظات حقوق طراحی شوند، می‌توانند فشار روانی و بار کاری بر دادگاه‌ها را کاهش دهند (National Center for State Courts, 2025). همچنین، فناوری‌های پردازش زبان طبیعی امکان خلاصه‌سازی پرونده و کشف تعارضات زمانی را فراهم می‌سازند. در پرونده‌های طلاق که معمولاً شامل حجم زیادی از دادخواست‌ها، لوایح و مستندات هستند، این قابلیت می‌تواند نقاط اصلی اختلاف را برای قاضی برجسته کند و مسیر رسیدگی را تسهیل نماید. نمونه‌ای از این رویکرد در «سامانه دستیار هوشمند قضایی» در چین^۸ پیاده‌سازی شده

7. Deepfake

۸. منظور از «سامانه دستیار هوشمند قضایی» مجموعه‌ای از ابزارهای مبتنی بر پردازش زبان طبیعی و یادگیری ماشین است که در برخی دادگاه‌های چین به‌صورت آزمایشی برای پشتیبانی از قاضی به‌کار گرفته شده‌اند. این سامانه‌ها با تحلیل خودکار اسناد پرونده‌های خانوادگی، از جمله دعاوی طلاق، به استخراج وقایع، زمان‌بندی رویدادها و شناسایی تعارضات احتمالی در اظهارات طرفین می‌پردازند و نتایج را در قالب گزارش‌های کمکی در اختیار قاضی قرار می‌دهند. نقش این ابزارها صرفاً حمایتی و مدیریتی بوده و

است که با استخراج خودکار رخدادها از پرونده‌های طلاق، تعارضات ادعا شده را شناسایی کرده و به قاضی گزارش می‌دهد (Zhang et al., 2023). افزون‌براین، محاسبه‌گرهای کارشناسی مبتنی بر هوش مصنوعی می‌توانند بر اساس داده‌های مالی و وضعیت خانواده، برآورد تقریبی نفقه یا هزینه‌های حضانت را ارائه کنند. این برآوردها، همانند نظر کارشناس رسمی، جنبه مشورتی داشته و فاقد اثر الزام‌آور مستقل هستند؛ اما به قاضی کمک می‌کنند تا در زمان کمتر و با داده‌های دقیق‌تر تصمیم‌گیری نماید. چنین محاسباتی در ایران، می‌تواند به‌عنوان مستند کارشناسی تلقی شود، به شرط آنکه مبانی محاسبه و داده‌های مورد استفاده در دسترس طرفین قرار گیرد و امکان ارزیابی و اعتراض فراهم باشد.

در مجموع، حضور هوش مصنوعی در مرحله حین انحلال نکاح، نه به معنای جایگزینی قاضی، بلکه به‌عنوان ابزار ارتقای کیفیت و سرعت رسیدگی قابل تصور است. تجربه بین‌المللی نشان می‌دهد که ادغام هوش مصنوعی در فرایند دادرسی، اگر با چهارچوب‌های شفاف و قابل حسابرسی همراه باشد، می‌تواند هم کارآمدی نظام قضائی را افزایش دهد و هم سطح عدالت رویه‌ای را بهبود بخشد (Sartor & Lagioia, 2020, pp. 114-118). با این حال، چنان‌که در ادامه پژوهش خواهد آمد، ملاحظات فقهی و حقوقی در ایران اقتضا می‌کند که خروجی‌های این سامانه‌ها صرفاً نقش پشتیبان داشته و همواره تحت نظارت مقام قضائی و در چهارچوب قواعد حجیت ادله به‌کار گرفته شوند.

۲-۳. مرحله پس‌انحلال

پس از صدور حکم یا انجام انحلال نکاح، تمرکز دستگاه حقوقی و اجتماعی به اجرای احکام، حمایت از منافع کودکان و بازتوانی طرفین معطوف می‌شود؛ در این مرحله هوش مصنوعی عمدتاً در سه حوزه اجرایی - نظارتی و حمایتی وارد می‌شود: «مدیریت زمان‌بندی حضانت و ملاقات»، «پایش و ضمانت اجرای تعهدات مالی» و «ارجاع و هدف‌گذاری خدمات حمایتی».

جایگزین تصمیم قضائی انسانی محسوب نمی‌شوند (Zhang et al., 2023). در اسناد رسمی و مقالات معتبر، این سامانه‌ها ذیل این عنوان شناخته می‌شوند: «China Smart Courts System» یا «Intelligent Judicial Assistance Systems under the Smart Courts Initiative»

کاربردهای مزبور، از یکسو می‌توانند اثربخشی و پیگیری اجرای احکام را افزایش دهند، و از سوی دیگر، مستلزم رعایت ضوابط حقوقی، شفافیت فنی و نظارت انسانی دقیق‌اند.

- نخست، در زمینه زمان‌بندی حضانت و ملاقات، سامانه‌های مبتنی بر الگوریتم‌های بهینه‌سازی و پردازش داده قادرند برنامه‌های ملاقات را با در نظر گرفتن مؤلفه‌هایی مانند محل سکونت والدین، برنامه کاری، نیازهای آموزشی و درمانی فرزند و تعطیلات رسمی تنظیم و تعارض‌های عملی ناشی از تغییرات ناگهانی کاهش دهند. چنین ابزارهایی به‌ویژه در پرونده‌هایی که توافقنامه‌های حضانت، پیچیده یا چندجانبه‌اند، می‌توانند بازه‌های ملاقات را به‌صورت منظم‌تری مدیریت و از مراجعات مجدد به دادگاه پیشگیری کنند؛ این نقش عملی «پشتیبانی اجرایی» با گزارش‌های پژوهشی و طرح‌های عملیاتی مبتنی بر فناوری در کشورهای مانند ایالات متحده و چند کشور اروپایی هم‌راستا است که نشان داده‌اند اتوماسیون اداری و ابزارهای دیجیتال می‌توانند بار اداری و زمان پیگیری پرونده‌های حضانت را کاهش دهند (OECD, 2025; Cashmore & Parkinson, 2010, pp. 115-140).

- دوم، در حوزه پایش و تضمین اجرای تعهدات مالی از جمله نفقه، حضانت، اقساط مهریه و غیره، سیستم‌های تحلیلی و اتصال امن به سامانه‌های پرداخت و بانکی می‌توانند وضعیت پرداخت‌ها را رصد کرده، تخلف یا تأخیر را اعلام و فرایندهای اجرایی را فعال سازند. تجربه دولت‌ها و ادارات حمایت از کودکان نشان داده است که اتوماسیون و سامانه‌های هوشمند تحقیق و اعلام وضعیت می‌تواند سرعت واکنش و کارایی وصول مطالبات را افزایش دهد و منابع کارمندان قضائی را به کارهای با ارزش افزوده بالاتر اختصاص دهد (Office of Child Support Enforcement, ACF, 2009, pp. 18-27; DeShong, 2024).
با این حال، تجربیات بین‌المللی همچنین هشدار داده‌اند که به‌کارگیری الگوریتم‌ها در فرایندهای حمایتی و مالی باید با سازوکارهای تضمین شفافیت، امکان اعتراض و قواعد حفظ حریم خصوصی همراه باشد تا نتایج خودکار، به‌ویژه در موارد حساس، به‌صورت «تصمیم نهایی» تلقی نشوند (OECD, 2025).

- سوم، سامانه‌های هوشمند می‌توانند در ارجاع به خدمات حمایتی و بازتوانی از طریق خوشه‌بندی و تحلیل اطلاعات پرونده، گروه‌های نیازمند نقش مهمی ایفا کنند؛

برای مثال خانواده‌های نیازمند مداخلات روان‌درمانی، حمایت اجتماعی یا آموزش والدگری شناسایی و به نهادهای مربوط ارجاع داده می‌شوند. گزارشات سازمان‌های بین‌المللی حاکی از آن است که کاربرد تحلیل‌های پیش‌بینی‌کننده در خدمات اجتماعی می‌تواند تشخیص نیاز و تخصیص منابع پیشگیرانه را بهبود بخشد؛ اما هم‌زمان الزامات اخلاقی و حقوقی مرتبط با کودکان مانند حق مشارکت، حق حریم، جلوگیری از تبعیض باید رعایت شود (OECD, 2025; Chaudron et al. JRC, 2022, pp. 42-56).

در کنار چنین ظرفیت‌هایی، شواهد بین‌المللی مهمی نیز وجود دارد که ریسک‌های عملی و حقوقی استفاده از ابزارهای مبتنی بر داده را نشان می‌دهد. نمونه برجسته، تجربه «ابزار غربالگری خانواده شهرستان آلن‌گنی»^۹ در ایالت پنسیلوانیا است که به‌عنوان نمونه‌ای از کاربرد مدل‌های پیش‌بینی در حوزه حمایت از کودک شناخته شده و در پی بررسی‌ها و گزارش‌های مستقل، نگرانی‌هایی درباره تبعیض‌ورزی و اثرگذاری نامتناسب بر خانواده‌های دارای اعضای معلول مطرح شد؛ این تجربه نشان می‌دهد که ابزارهای الگوریتمی می‌توانند به‌طور غیرمستقیم گروه‌های آسیب‌پذیر را هدف قرار دهند و تا زمانی که شفافیت، بررسی مستقل و امکان اصلاح وجود نداشته باشد، استفاده مدیریت‌نشده از آن‌ها پیامدهای جدی حقوقی و انسانی در پی دارد (Ho & Burke, AP, 2023; HRDAG, 2023).
 نهادهای نظارتی و پژوهشی اروپایی نیز بر ضرورت تضمین اصل توضیح‌پذیری، جلوگیری از تبعیض و رعایت حقوق کودک در سامانه‌های هوشمند تأکید کرده‌اند (Chaudron et al. JRC, 2022, pp. 42-56).

از منظر فقه امامیه و حقوق ایران، کاربردهای فوق دارای دو سطح ملاحظه بنیادین می‌باشند:

- نخست، «حرمت تجسس و حفظ کرامت انسانی» که هرگونه پایش مداوم یا ورود به اطلاعات خصوصی باید با توجه به معیارهای شرعی و استثنائات محدود آن انجام شود؛ بنابراین هر سامانه نظارتی یا اطلاعاتی باید از حیث مشروعیت دسترسی به داده‌ها، رویکرد جمع‌آوری و حدود استفاده با ضوابط فقهی سنجیده شود.
- دوم، «حجیت و طرق اثبات»؛ خروجی‌های هوش مصنوعی در باب اجرای احکام

یا گزارش اجرایی ممکن است به عنوان ابزار کمکی قابل پذیرش باشند؛ اما برای تبدیل یک گزارش هوشمند به مبنای اقدام اجرایی (مثلاً توقیف اموال یا تغییر حضانت) لازم است که قواعد آیین دادرسی، امکان مواجهه و بررسی انسانی و شواهد عادی حقوقی رعایت گردد (قانون حمایت خانواده، ۱۳۹۱؛ خمینی، ۱۴۱۰، ج ۲).

از این رو، سازوکارهای ادغام هوش مصنوعی در مرحله پسانحلال باید با دخالت انسانی، شفاف، قابل بررسی و مطابق موازین حفظ داده‌ها باشند تا هم اهداف حمایتی تحقق یابد و هم حقوق طرفین و کودکان صیانت شود؛ بنابراین، هوش مصنوعی در مرحله پسانحلال ظرفیت قابل توجهی برای بهبود پیگیری اجرای احکام، افزایش کارایی خدمت‌رسانی و هدف‌گذاری مداخلات حمایتی دارد؛ لیکن تجربه بین‌المللی نشان می‌دهد که موفقیت عملی و مشروعیت حقوقی چنین کاربردهایی مبتنی بر سه شرط کلیدی است: شفافیت الگوریتمی و قابلیت توضیح‌پذیری نتایج، حفظ کامل حریم خصوصی و امکان اعتراض/بازنگری انسانی و سازگاری با اصول فقهی و قوانین ملی در خصوص کرامت و حجیت ادله (OECD, 2025; Chaudron et al. JRC, 2022, pp. 42-56; Ho & Burke, 2023).

۲-۴. ارزیابی مقایسه‌ای

برای آنکه نقش‌ها و مصادیق مداخله هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح به‌طور دقیق‌تر تبیین شود، می‌توان آن‌ها را بر اساس مرحله، ماهیت نقش، ارزش استنادی و میزان حساسیت نسبت به حریم خصوصی دسته‌بندی کرد. جدول زیر جمع‌بندی این تحلیل است:

جدول شماره ۱: نقش‌ها و مصادیق مداخله هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح

کاربرد	مرحله	ماهیت نقش	وزن استنادی در فرایند دادرسی	حساسیت حریم خصوصی
آموزش و مشاوره اولیه مبتنی بر هوش مصنوعی	پیش‌انحلال	مشورتی / آموزشی	غیرمستقیم، صرفاً کمک به تصمیم زوجین	متوسط
خانوادگی	پیش‌انحلال	تسهیل‌گر حل	مشورتی، فاقد اثر	زیاد

		اختلاف		(میانجی‌گری ODR برخط)	
زیاد	کمکی برای قاضی یا مددکار	تحلیلی/پیش‌بینی گر	پیش‌انحلال	ارزیابی خطر خشونت خانوادگی	۳
زیاد	بالقوه مستند قضائی	تحلیلی/اثباتی	حین انحلال	تحلیل و اصالت‌سنجی ادله دیجیتال	۴
متوسط	صرفاً راهنما، فاقد ارزش قضایی	مشورتی/تحلیلی	حین انحلال	تصمیم‌یار قضائی و پیش‌بینی نتایج	۵
کم	کمک به قاضی، فاقد اثر اثباتی	تسهیل‌گر دادرسی	حین انحلال	خلاصه‌سازی پرونده و کشف تعارض زمانی	۶
متوسط	در حد نظر کارشناس رسمی	کارشناسی/محا سباتی	حین انحلال	محاسبه‌گرهای کارشناسی (نفقه/حضانت)	۷
متوسط	خارج از دادرسی، صرفاً تسهیل اجرا	اجرایی/تنظیمی	پساانحلال	مدیریت زمان‌بندی حضانت و ملاقات فرزند	۸
زیاد	ابزار اجرایی، فاقد اثر اثباتی	اجرایی/نظارتی	پساانحلال	پایش تعهدات مالی (نفقه، مهریه، هزینه‌ها)	۹
متوسط	غیرمستقیم، مکمل تکالیف قانونی	حمایتی/اجتماعی	پساانحلال	ارجاع به خدمات حمایتی و بازتوانی	۱۰

این جدول نشان می‌دهد که کاربردهای هوش مصنوعی در مرحله پیش‌انحلال و پساانحلال بیشتر جنبه تسهیل‌گر و حمایتی دارند، درحالی‌که در مرحله حین انحلال می‌توانند به‌طور مستقیم‌تر در روند دادرسی و حتی ارزیابی ادله وارد شوند. همچنین، حساسیت حریم خصوصی در کاربردهای مرتبط با ادله دیجیتال و پایش مالی بیشترین سطح را دارد، درحالی‌که در ابزارهای آموزشی و مشورتی این حساسیت کمتر است. بر

اساس تحلیل تطبیقی، می‌توان گفت که نقش هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح نه یکنواخت، بلکه مرحله‌به‌مرحله و متناسب با نیازها و محدودیت‌های فقهی - حقوقی تغییر می‌کند. در فقه امامیه، جنبه اثباتی این ابزارها باید با احتیاط بسیار مورد بررسی قرار گیرد، چراکه «علم قاضی» باید از طرق معتبر شرعی حاصل شود و داده‌های پردازش‌شده توسط ماشین تنها در صورت اطمینان‌آوری می‌توانند نقش طریقت پیدا کنند (خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۴۹۸). در حقوق ایران نیز، هرچند قانون حمایت خانواده ۱۳۹۱ صراحتی در مورد هوش مصنوعی ندارد؛ اما مواد مربوط به کارشناسی و دلایل الکترونیک (مواد ۱۲۵۸ و ۱۲۹۰ قانون مدنی؛ مواد ۶۴۸ و ۶۵۴ قانون آیین دادرسی مدنی) ظرفیت پذیرش نسبی برخی از این کاربردها را فراهم می‌سازد.

۳. تحلیل نهایی جایگاه و نقش هوش مصنوعی

۳-۱. فرصت‌ها

ورود فناوری‌های هوش مصنوعی به عرصه انحلال نکاح، در چهارچوب فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران، ظرفیت‌های متعددی را به همراه دارد که می‌توان آن‌ها را به منزله فرصت‌های نظام‌مند ارزیابی کرد. این فرصت‌ها، اگرچه ماهیتاً ابزار کمکی‌اند و نه جایگزین اراده قضایی، اما می‌توانند در جهت ارتقای عدالت، سرعت، و دقت نظام حقوق خانواده ایفای نقش کنند.

۳-۱-۱. شتاب و یکنواختی رسیدگی

یکی از معضلات نظام دادرسی خانواده، طولانی‌بودن فرایند انحلال نکاح و اختلاف رویه میان شعب مختلف است (شمس، ۱۴۰۰، ج ۲، ص ۳۴۱). استفاده از سامانه‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در جمع‌آوری، دسته‌بندی، و تحلیل داده‌های پرونده می‌تواند فرایند رسیدگی را تسریع و رویه‌ها را یکنواخت کند. بررسی‌ها در گزارش پارلمانی اروپا مشخص شد که هوش مصنوعی می‌تواند در مقدمات سازمان‌دهی پرونده‌ها به‌ویژه در دادگاه‌هایی مانند دادگاه‌های خانواده کمک‌کننده باشد و در موارد واقعی منجر به تسریع محسوس در روند

دادرسی شود. در کشورهای اروپایی این کاربرد در چهارچوب قانون *GDPR*^{۱۰} با حفظ اصول حریم خصوصی و الزامات طراحی اخلاق مدار^{۱۱} در فناوری هوش مصنوعی طراحی شده است (Sartor & Lagioia, 2020, pp. 111-123). در کشور ما نیز با توجه به حجم روزافزون پرونده‌های دادگاه‌های خانواده و عدم یکنواختی فرایند رسیدگی استفاده از این فناوری ضروری می‌نماید.

۳-۱-۲. ارتقای اصالت‌سنجی ادله

در دعاوی خانوادگی، ادله الکترونیکی (پیام‌ها، تصاویر، گفتگوهای برخط) جایگاه روزافزونی یافته است. فقه امامیه با تأکید بر اصل «حجیت بیّنه» و «طریقیت اماره» (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ج ۳۷، ص. ۲۷۴) و حقوق ایران در مواد ۶۵۵ و ۶۵۷ قانون آیین دادرسی مدنی، پذیرش ادله جدید را مشروط به احراز اصالت می‌دانند. ابزارهای مبتنی بر یادگیری ماشین قادرند اصالت فایل‌ها را از حیث دست‌کاری و جعل بررسی کنند. این ظرفیت، در کنار شهادت کارشناس رسمی، می‌تواند به غنای فرایند قضائی بیفزاید، بدون آنکه جایگزین تشخیص قاضی گردد.

---

۱۰. مقررات عمومی حفاظت از داده اتحادیه اروپا (GDPR) The General Data Protection Regulation (EU) 2016/679)) مقرراتی است که در مورد حفاظت از داده و محرمانگی همه اشخاص و خروج داده در اتحادیه اروپا و منطقه اقتصادی اروپا وضع شده است.

۱۱. منظور از «طراحی اخلاق‌مدار» در چهارچوب *GDPR*، مجموعه‌ای از الزامات حقوقی ناظر بر پردازش منصفانه و مسئولانه داده‌هاست که به‌ویژه در مواد ۵، ۲۲ و ۲۵ این مقرر تصریح شده‌اند. مطابق ماده ۵ *GDPR*، پردازش داده‌های شخصی باید منصفانه، شفاف، متناسب و محدود به هدف مشخص باشد (principles of lawfulness, fairness, transparency and data minimisation). ماده ۲۲ نیز با محدود کردن تصمیم‌گیری صرفاً خودکار و تضمین حق مداخله انسانی، اعتراض و توضیح‌پذیری، از کرامت و حقوق اشخاص در برابر سیستم‌های خودکار حمایت می‌کند. افزون‌براین، ماده ۲۵ با الزام «حفاظت از داده از طریق طراحی و به‌صورت پیش‌فرض» (data protection by design and by default)، طراحان و بهره‌برداران سامانه‌های هوشمند را مکلف می‌سازد که ملاحظات اخلاقی و حقوقی حریم خصوصی را از مرحله طراحی در نظر گیرند (GDPR, Arts. 5, 22, 25).

۳-۱-۳. تسهیل در میانجی‌گری و سازش

مطابق آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۳،^{۱۲} به‌ویژه مقررات ناظر بر مراکز مشاوره خانواده، سیاست قضائی بر اولویت‌بخشی به سازش پیش از صدور رأی است. هوش مصنوعی با ارائه ابزارهای مشاوره تعاملی، تحلیل الگوهای تعارض و پیشنهاد راه‌حل‌های مبتنی بر داده‌های مشابه، می‌تواند احتمال توافق زوجین را افزایش دهد. مطالعات تطبیقی در حوزه سامانه‌های برخط حل اختلاف نشان داده‌اند که ابزارهای هوشمند تا حدود ۳۰ درصد موجب افزایش نرخ توافق در دعاوی خانوادگی شده‌اند (*Katsh* & *Rabinovich-Einy*, 2017, p. 98).

۳-۱-۴. بهبود پیش‌بینی‌پذیری و مدیریت توقعات

یکی از معضلات دعاوی خانوادگی، فاصله میان انتظار طرفین و نتایج واقعی دادگاه است. الگوریتم‌های تحلیل داده‌های قضائی می‌توانند بازه‌ای از نتایج محتمل را به‌صورت تقریبی پیش‌بینی کرده و موجب واقع‌بینی طرفین گردند. این کارکرد در فقه، از حیث «ارشاد به واقع» و در حقوق ایران از حیث «آگاهی‌بخشی به اصحاب دعوی»، قابل‌دفاع است.^{۱۳}

۳-۱-۵. مستندسازی بهتر فرایند و کاهش خطای انسانی

سیستم‌های هوش مصنوعی می‌توانند روند رسیدگی را مرحله‌به‌مرحله ثبت و خطاهای

۱۲. ماده ۲۵.

۱۳. از منظر فقه امامیه، کارکرد «ارشاد به واقع» در مقام آگاهی‌بخشی به اصحاب دعوی، با قاعده نصیحت قابل تبیین است. نصیحت در این معنا، نه به‌منزله ایجاد الزام یا اعطای حجیت شرعی مستقل، بلکه به‌عنوان ارائه اطلاعات صادقانه، غیرمضلل و واقع‌گرایانه برای تقویت تصمیم‌گیری عقلایی مکلف تلقی می‌شود. استفاده از ابزارهای تحلیلی و داده‌محور برای ترسیم بازه‌ای از نتایج محتمل دعاوی، مادامی که در حد ارشاد باقی مانده و متضمن ادعای کشف حکم واقعی یا جانشینی مقام قضا نباشد، مصداقی از نصیحت به شمار می‌آید. این کارکرد، از یک‌سو با سیره مستقر عقلاء در ارزیابی پیامدهای منازعه و مدیریت ریسک دعوی انطباق دارد و از سوی دیگر، از حیث سلبی، در جهت جلوگیری از تفریر و ایجاد انتظارات غیرواقع‌بینانه عمل می‌کند. براین اساس، «ارشاد به واقع» در این چهارچوب، به‌عنوان سازوکاری مشروع برای نزدیک‌سازی طرفین دعوی به تصمیم آگاهانه و واقع‌مدار، قابل دفاع خواهد بود.

محاسباتی در موضوعاتی مانند تعیین میزان نفقه یا سهم حضانت را کاهش دهند. این امر، از منظر فقهی با قاعده «لاضرر» و از منظر حقوقی با اصل «حق دسترسی به دادرسی عادلانه» هم‌راستا است.

۳-۱-۶. افزایش عدالت قضائی

در فقه امامیه، عدالت غایت نهایی قضاوت محسوب می‌شود و در نظام حقوقی ایران نیز اصل ۳۴ قانون اساسی حق دسترسی همگانی به دادگستری را تضمین کرده است. پژوهش‌های جدید نشان می‌دهند که هوش مصنوعی می‌تواند با تسریع فرایند دادرسی، یکنواخت‌سازی رویه‌ها و افزایش دسترسی به اطلاعات، به عدالت شکلی نزدیک‌تر شود. این کارکرد به‌ویژه در پرونده‌هایی که احتمال اعمال سلیقه یا تأثیر عوامل غیرحقوقی وجود دارد، از اهمیت بالاتری برخوردار است. با این حال، تأکید می‌شود که در وضعیت موجود، هوش مصنوعی نباید جایگزینی برای قاضی انسانی باشد و نمی‌تواند عدالت محتوایی را بدون امکان توضیح‌پذیری و مقابله حقوقی تضمین کند (Sroka, 2024; EU Ethical AI Act guidelines; AI).

۳-۱-۷. توانمندسازی زنان و گروه‌های آسیب‌پذیر

در بسیاری از موارد، زنان به دلیل نابرابری‌های اقتصادی و حقوقی، دسترسی کم‌تری به مشاوره تخصصی و دفاع مؤثر دارند (کاتوزیان، ۱۳۹۵، ص. ۲۸۱). سامانه‌های هوش مصنوعی با ارائه خدمات مشاوره‌ای کم‌هزینه و بی‌طرفانه، امکان دسترسی زنان به اطلاعات دقیق و مستند را افزایش داده و آن‌ها را در دفاع از حقوق خود توانمند می‌سازند. شواهد بین‌المللی نیز نشان داده‌اند که در پروژه‌های ODR در کانادا و استرالیا، زنان و مهاجران بیشترین بهره را از ابزارهای هوش مصنوعی برای دستیابی به توافق عادلانه برده‌اند (Katsh & Rabinovich-Einy, 2017, p. 54).

۳-۲. چالش‌ها

ورود هوش مصنوعی به فرایند انحلال نکاح، در همه مراحل پیشا، حین و پساانحلال،

ظرفیت‌هایی فراهم می‌آورد؛ اما درعین حال چالش‌های جدی را نیز مطرح می‌کند که باید با هدف حفظ عدالت، کرامت انسانی و مشروعیت فقهی - حقوقی به‌دقت بررسی شوند:

۳-۲-۱. حریم خصوصی و افشای اسرار خانوادگی

خانواده حوزه‌ای با حساسیت مضاعف است. هر گونه پردازش داده‌های شخصی به‌ویژه مکاتبات خصوصی، تصاویر، داده‌های زیستی یا ارتباطات بدون مبنای قانونی صریح، رضایت معتبر، یا دستور قضائی، از حدود مشروع خارج است. اصول ۲۲ و ۲۵ قانون اساسی بر مصونیت حیثیت و منع تفتیش مکاتبات و مخبرات تأکید می‌کند؛ قانون جرایم رایانه‌ای نیز دسترسی غیرمجاز، شنود و انتشار داده‌های خصوصی را جرم‌انگاری کرده است (قانون اساسی، ۱۳۶۸، اصول ۲۲ و ۲۵؛ قانون جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸، مواد ۱ و ۳ و ۱۶). در فرایند خانواده، حتی در استفاده مجاز از سامانه‌های الکترونیکی قوه قضائیه، مقامات ذی‌صلاح مکلف به رعایت محرمانگی و مدیریت داده‌اند (آیین‌نامه اجرایی قانون حمایت خانواده، ۱۳۹۶، ماده ۲۵). به قیاس تطبیقی، گرچه حقوق ایران قواعد هوش مصنوعی محور اختصاصی عام‌الشمول ندارد؛ اما تجربه اتحادیه اروپا نشان می‌دهد برخی کاربری‌های آن به سبب تعرض شدید به کرامت و حریم خصوصی مطلقاً ممنوع شده‌اند؛ از جمله «امتیازدهی اجتماعی»، «استخراج انبوه داده‌های چهره از وب» و «تشخیص احساسات» در محیط‌های حساس (Reuters, 2025; EU AI Act, Article 5).^{۱۴} این الگو فارغ از مبانی سکولار - لیبرال آن در مقام تنقیح حدود شرعی - حقوقی می‌تواند نشان دهد کاربری‌هایی مانند تحلیل عاطفی چهره یا صوت برای سنجش «صدق» یا «اهلیت» یکی از زوجین، به سبب خطر تبعیض و تعرض شدید به حیثیت، باید خارج از نقش مشروع هوش مصنوعی در دعاوی خانواده بماند (EU AI Act, cf. Article 5).

الگوریتم‌های هوش مصنوعی به حجم عظیمی از داده‌های حساس دسترسی دارند. این

---

۱۴. استناد به EU AI Act صرفاً برای تبیین مقایسه‌ای مرزهای مخاطره‌آمیز برخی کاربری‌هاست. مبنای هنجاری تحلیل حاضر، اصول فقه امامیه و حقوق ایران (اصول ۲ و ۴ قانون اساسی) است و بدیهی است ارزش‌های سکولار/لیبرال حاکم بر برخی نظام‌های غربی با مبانی اسلامی-امامیه در ایران تعارض مبنایی دارد؛ از این رو ارجاعات تطبیقی، نقش استدلالی فرعی و صرفاً توصیفی دارند.

امر در حوزه خانواده، می‌تواند به نقض آشکار حریم خصوصی منجر شود؛ به‌ویژه وقتی داده‌ها به‌صورت غیرشفاف جمع‌آوری یا پردازش شوند. برای کاهش این خطر، از برخی فناوری‌های پیشرفته مانند حریم خصوصی تفاضلی^{۱۵} و یادگیری فدرال^{۱۶} استفاده می‌شود. هرچند این فناوری‌ها با هدف کاهش خطر افشای داده طراحی شده‌اند؛ اما به‌تنهایی تضمین‌کننده رعایت کامل الزامات اخلاقی و حقوقی حریم خصوصی نیستند و نیازمند چهارچوب‌های مکمل نظارتی و حقوقی‌اند (Radanliev & Santos, 2023).

۳-۲-۲. سوگیری و تبعیض الگوریتمی

الگوریتم‌ها ممکن است نشانه‌هایی از تبعیض جنسیتی یا نژادی را بازتولید کنند؛ برای مثال، در انگلیس ابزار هوش مصنوعی ارزیابی مراکز بهداشتی به‌گونه‌ای بوده‌اند که نیازهای زنان را کم‌اهمیت جلوه داده‌اند، این مسئله نیاز به ممیزی سخت الگوریتمی و شفافیت قانونی دارد (LSE, 2025). در اسپانیا ابزاری برای ارزیابی خشونت خانگی، به نام VioGen با اشتباه ارائه‌دادن رأی‌ها، عدالت را تضعیف کرده است (Valdivia et al., 2022, pp.67-82).

۳-۲-۳. اتکای بیش‌ازحد به فناوری

تحقیقات نشان داده که تعدادی از قضات در برخی حوزه‌ها مانند ارزیابی خطر پیش از محاکمه برای توجیه تصمیمات خود، صرفاً به نتایج الگوریتمی متوسل می‌شوند، حتی در

۱۵. حریم خصوصی تفاضلی (Differential Privacy) رویکردی آماری برای حفاظت از داده‌های شخصی است که با افزودن نویز کنترل‌شده به داده‌ها یا نتایج تحلیل، مانع از شناسایی افراد در خروجی سامانه‌های هوشمند می‌شود. در این روش داده‌های فردی مستقیماً افشا نمی‌شوند؛ پیش از ارائه خروجی، مقدار کنترل‌شده‌ای «نویز آماری» به داده‌ها یا نتایج افزوده می‌شود؛ به‌گونه‌ای که حضور یا عدم حضور یک فرد مشخص در پایگاه داده، تأثیر معناداری بر نتیجه نهایی نداشته باشد. از منظر حقوقی، اهمیت Differential Privacy در این است که امکان تحلیل کلان داده‌ها را فراهم می‌کند، بدون آن‌که داده‌های حساس اشخاص (مانند اطلاعات خانوادگی، مالی یا رفتاری) به‌طور مستقیم قابل انتساب باشد.

۱۶. یادگیری فدرال (Federated Learning) نیز شیوه‌ای در یادگیری ماشین است که در آن داده‌های خام در محل تولید خود باقی می‌مانند و تنها مؤلفه‌های مدل میان سامانه‌ها تبادل می‌شود.

مواردی که شک به دقت ابزار وجود دارد (The Verge, 2024). این مسئله استقلال قضاوت انسانی را در معرض خطر قرار می‌دهد.

۳-۲-۴. ابهام در مسئولیت خطا

وقتی خروجی هوش مصنوعی اشتباه یا ناعادلانه باشد، مشخص نیست که آیا مسئول مستقیم خطا قاضی، توسعه‌دهنده الگوریتم است یا نهاد نظارتی. این خلأ در چهارچوب حقوقی منجر به فقدان پاسخ‌گویی می‌شود (Law Society, 2024).

۳-۲-۵. عارض با اصول فقهی (حجیت علم قاضی)

در فقه امامیه، قضاوت بر مبنای حجیت ادله صحیح و علم قاضی استوار است (خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۴)؛ استفاده از هوش مصنوعی بدون شفافیت منطقی و تبیینی می‌تواند با اصول طریقت و علم شرعی در تعارض باشد.

۳-۲-۶. فرسایش حقوق دفاعی

در صورتی که فقط یک طرف دعوی به ابزارهای هوش مصنوعی دسترسی داشته باشد، تعادل دادرسی دچار خدشه شده و حقوق دفاعی آسیب می‌بیند. این امر خلاف اصل عدالت دسترسی و انصاف است.

۳-۲-۷. چالش بومی‌سازی و انطباق فرهنگی - فقهی

الگوریتم‌ها غالباً در بسترهای سکولار و لیبرالیستی غرب ایجاد شده‌اند، جایی که انسان به عنوان موجودی خودبنیاد دیده می‌شود. این رویکرد اساساً با مبانی نظام حقوقی ایران که انسان را خلیفه‌الله و خانواده را مبنایی برای ارزش‌های دینی و اخلاقی می‌داند در تعارض است؛ بنابراین، استفاده از این الگوریتم‌ها بدون تعدیل و بومی‌سازی، هم مشروعیت فرهنگی و فقهی را تضعیف می‌کند و هم باور اجتماعی به کارآمدی فناوری در این زمینه را مخدوش می‌سازد. این چالش، بسیار حیاتی و متفاوت با مسائل صرفاً تکنیکی است.

۳-۳. مرزهای قابل قبول و خطوط قرمز

در منظومه فقه امامیه و حقوق ایران، نقش هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح حداکثر «طریقی» و «ابزاری» است و نه «موضوعی» یا «حاکم»؛ بدین معنا که داده‌کاوی، تحلیل فنی ادله و سامان‌دهی پرونده می‌تواند در مقام «اماره» یا «نظر خبره» به قاضی مدد رساند؛ اما جایگزین تشخیص قضایی، تحصیل علم قاضی، استدلال و صدور حکم نمی‌شود. مبنای فقهی این خط تمایز آن است که در فقه امامیه حجیت علم قاضی در مقام فصل خصومت پذیرفته شده؛ اما «علم» به معنای انکشاف وجدانی خود قاضی است و نه خروجی ابزار؛ ابزار صرفاً طریقت دارد و نهایتاً می‌تواند از مقوله امارات یا کارشناسی به صورت قابل نقد و تبیین در دادرسی طرح شود (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ج ۴۰، ص ۵۴۱؛ امام خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، کتاب القضاء، ص ۴۰۸). از منظر حقوق موضوعه نیز صدور رأی و فصل خصومت اختصاص به محاکم و قضات واجد صلاحیت دارد و حکم باید «مستند و مستدل» باشد؛ امری که به طور ماهوی مستلزم استدلال انسانی و امکان انتساب مسئولیت است، نه اتکا به جعبه سیاه الگوریتمی (قانون اساسی، ۱۳۶۸، اصول ۶۱ و ۱۶۶).

۳-۳-۱. منع جانیشینی قاضی و تصمیم قضائی با هوش مصنوعی

تصمیم قضائی در امور خانواده از جمله صدور گواهی عدم امکان سازش، احراز عسر و حرج، تنقیح ادله نشوز یا سوءرفتار، و تعیین ترتیبات حضانت، حسب تصریح قانون اساسی و قوانین عادی، فعل دادگاه و قاضی است و قابل تفویض به غیر ذی‌اهلیت نیست (قانون اساسی، ۱۳۶۸، اصل ۶۱؛ قانون حمایت خانواده ۱۳۹۱، به‌ویژه مواد ۲۶ و ۳۴؛ نیز اصل ۱۶۶ درباره لزوم استدلال رأی)؛ بنابراین هرگونه «تصمیم‌ساز خودکار» در مقام صدور یا انشاء رأی، از حدود مشروع مداخله هوش مصنوعی خارج است و به‌عنوان خط قرمز شناخته می‌شود.

۳-۳-۲. مرز تحصیل علم قاضی و طریقت ابزار

در فقه امامیه، علم قاضی حجت است؛ اما علم مزبور باید به خود قاضی «منسوب» باشد و از مسیر ادله و قرائن معتبر در فرایند دادرسی حاصل گردد؛ ابزار محاسباتی و یادگیری ماشینی نهایتاً قرینه و اماره‌اند و نمی‌توانند به‌خودی‌خود «موضوع حجیت» واقع شوند

(صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ج ۴۰، ص ۵۴۸). در حقوق ایران نیز «امارات قانونی و قضائی» و «نظر کارشناس» جایگاه مشخص دارند و علم قاضی می‌تواند بر مبنای اسناد و امارات شکل بگیرد، نه بر مبنای اتکای کور به خروجی سیستمی (ق.م. مواد ۱۳۲۱ تا ۱۳۳۵؛ ق.آ.د.م. ۱۳۷۹، مواد ۱۹۹ و ۲۵۷/۲۲۳). در نتیجه، خروجی هوش مصنوعی فقط هنگامی داخل در سبب ادله می‌شود که یا در قالب نظریه کارشناسی قابل‌ارزیابی و مورد اعتراض ارائه گردد، یا به‌مثابه اماره‌ای که قاضی آن را می‌سنجد و ارزش‌گذاری می‌کند؛ در غیراین صورت، ارجاع مستقیم به «نتیجه الگوریتم» برای تشکیل علم قضائی، ممنوع یا دست‌کم فاقد اثر مستقل است (ق.آ.د.م. مواد ۲۵۷-۲۶۱ درباره کارشناسی و امکان اعتراض).

۳-۳-۳. عدم قابلیت تفویض برخی تشریفات و اعمال دادرسی

استماع اظهارات، مواجهه و تمییز صدق و کذب در تعارض‌های شخصی، ارزیابی بلافصل «مصلحت طفل» در اختلافات حضانت و ملاقات، و نیز تلاش برای اصلاح ذات‌البین و سازش، اعمالی قضائی - انسانی‌اند و جایگزینی آن‌ها با داوری الگوریتمی یا واسطه‌گری صرفاً ماشینی، با اصول دادرسی عادلانه و کرامت اشخاص سازگار نیست (قانون اساسی، اصل ۳۴ درباره حق دادخواهی، اصل ۱۶۵ علنی بودن محاکمات و لزوم رعایت حقوق اصحاب دعوا؛ ق.م. ماده ۱۱۶۹ و تبصره آن درباره معیار «مصلحت طفل»؛ قانون حمایت خانواده ۱۳۹۱، مواد ۴۱ و ۵۴). هوش مصنوعی در این حوزه‌ها صرفاً می‌تواند ابزار زمان‌بندی، یادداشت‌برداری، یا مستندسازی قابل نظارت باشد، نه مرجع تشخیص نهایی مصلحت یا صدق.

۴-۳-۳. مرزهای ماهوی قضاوت ارزشی و تشخیص‌های شرعی

تشخیص «عسر و حرج» زوجه (ق.م. ماده ۱۱۳۰)، احراز تحقق شرایط ضمن عقد (ماده ۱۱۱۹ ق.م.)، و سنجش تعدی از حقوق و تکالیف زوجیت، سنخاً نیازمند فهم هنجاری متکی بر منابع شرعی و اصول حقوقی است. این تشخیص‌ها حتی با بهره‌گیری از داده، باید به استدلال انسانی قابل‌انتساب ختم شوند؛ هر کاربری هوش مصنوعی که مدعی «امتیازدهی» خودکار به تقیدات دینی یا التزامات اخلاقی یکی از طرفین باشد، از مرز مشروعیت خارج است و می‌تواند به تبعیض و نقض کرامت بینجامد (قانون اساسی، اصول ۲ و ۴ در اسلامی بودن

نظام حقوقی و لزوم انطباق قوانین با موازین شرع: اصل ۱۶۶).

۳-۳-۵. شفافیت، قابلیت توضیح و امکان اعتراض به خروجی

هرگاه از هوش مصنوعی برای تحلیل ادله دیجیتال یا برآوردهای کارشناسی استفاده می‌شود، لازم است روش، داده‌های ورودی، حدود عدم قطعیت و معیارهای خطا به نحوی قابل توضیح ثبت و به اصحاب دعوا اعلام شود تا امکان «ارزیابی قضایی» و «اعتراض» فراهم باشد (ق.آ.د.م. مواد ۲۵۷-۲۶۳ درباره کارشناسی و اعتراض؛ اصل ۱۶۶ قانون اساسی درباره لزوم استدلال رأی). خروجی غیرقابل توضیح که امکان ارزیابی و نقض را از طرفین سلب کند، نمی‌تواند مبنای اثبات یا تصمیم قرار گیرد.

۳-۳-۶. محافظت از زنجیره اصالت ادله دیجیتال

هرگونه استفاده از هوش مصنوعی در تشخیص اصالت پیامک‌ها، تصاویر یا متادیتا باید ذیل قواعد جمع‌آوری و نگهداری ادله و با رعایت زنجیره حفاظت صورت گیرد؛ در غیراین صورت، هم مشروعیت ادله مخدوش می‌شود و هم علم قاضی به درستی شکل نمی‌گیرد. (ق.آ.د.م. ماده ۱۹۹ در اختیارات قاضی برای تکمیل ادله؛ قواعد کارشناسی مواد ۲۵۷-۲۶۳؛ قانون جرایم رایانه‌ای ۱۳۸۸ درباره دسترسی غیرمجاز و تغییر داده).

با نگاهی تحلیلی، نقش‌های مجاز هوش مصنوعی در انحلال نکاح، به «اماره، خبره و ابزار مدیریت» محدود می‌شود و خطوط قرمز در سه محور ترسیم می‌گردد:

- جانشینی در مقام حکم و تشخیص‌های ارزشی شرعی - حقوقی؛
- تعرض به حریم خصوصی و کرامت انسانی؛
- اخلال در دادرسی عادلانه از طریق غیرقابل توضیح بودن، عدم امکان اعتراض و نقض زنجیره اصالت ادله.

این مرزبندی، هم با مبانی فقه امامیه درباره حجیت علم قاضی و طریقت ابزار سازگار است (صاحب جواهر، ۱۴۰۴ق، ج ۴۰، ص ۵۴۸؛ خمینی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۴۰۸) و هم با الزامات حقوق اساسی و آیین دادرسی ایران در خصوص انتساب رأی به قاضی، استدلال‌پذیری و صیانت از حقوق دفاعی (قانون اساسی، اصول ۳۴، ۶۱ و ۱۶۶؛ ق.آ.د.م. مواد ۱۹۹ و ۲۵۷-۲۶۳؛ ق.م. مواد ۱۳۳۱-۱۳۳۵).

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با تمرکز بر جایگاه و نقش هوش مصنوعی در فرایند انحلال نکاح، چهارچوبی جامع از فرصت‌ها و چالش‌های مداخله این فناوری در مراحل پیش‌انحلال، حین انحلال و پساانحلال ارائه نمود. تحلیل مفهومی و کاربردی مبتنی بر مبانی فقه امامیه و حقوق ایران نشان داد که هوش مصنوعی می‌تواند نقش مؤثری در تسهیل تصمیم‌گیری زوجین، ارتقای اصالت‌سنجی ادله دیجیتال، مستندسازی فرایند و کاهش خطای انسانی ایفا کند. درعین‌حال، چالش‌های مرتبط با حریم خصوصی، سوگیری‌های الگوریتمی، ابهام مسئولیت خطا و تعارضات احتمالی با حجیت ادله و علم قاضی برجسته شدند.

بررسی تطبیقی با تجربه کشورهای دیگر نیز نشان داد که ورود هوش مصنوعی به فرایندهای قضائی خانوادگی با تأکید بر شفافیت، با تسریع و کاهش بار قضائی همراه است؛ اما بومی‌سازی این فناوری در نظام حقوقی ایران مستلزم رعایت دقیق ارزش‌های فقهی امامیه، کرامت انسانی و اصول شرعی است. تفاوت بنیادین میان اصول حقوقی ایران و چهارچوب‌های غربی، به‌ویژه در نگاه به حقوق زن و خانواده، ضرورت تحلیل دقیق هر کاربرد هوش مصنوعی و تعیین مرزهای قابل‌قبول آن را دوچندان می‌کند.

درمجموع، هوش مصنوعی ظرفیت‌های بالقوه‌ای برای افزایش عدالت، تسهیل فرایندهای قضائی و کاهش خطاهای انسانی فراهم می‌آورد، مشروط بر آنکه استفاده از آن با رعایت خطوط قرمز فقهی و حقوقی، محافظت از حریم خصوصی و حفظ جایگاه قاضی در تصمیم‌گیری نهایی همراه باشد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که مرحله پیش‌انحلال بیش‌ترین ظرفیت برای مداخله کمکی و اماره‌ای هوش مصنوعی را دارد، درحالی‌که تصمیم قضائی نهایی و ارزیابی حقوقی اسناد، ذاتاً خارج از حوزه مداخله مستقیم ماشین باقی می‌ماند.

منابع

قرآن کریم

حرعاملی، م.ب. (۱۴۰۹ق). *وسائل الشیعه* (جلد بیست‌ودوم). قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
خمینی، سیدروح‌الله (۱۴۱۰ق). *تحریر الوسیله* (جلد دوم). قم: مؤسسه تنظیم و نشر آثار

امام خمینی.

سند ملی جمعیت و تعالی خانواده، ۱۳۹۷.

سیاست‌های کلی خانواده، ابلاغی مقام معظم رهبری (۱۳۹۳).

شمس، عبدالله (۱۴۰۰). آیین دادرسی مدنی (جلد دوم). تهران: دراک.

شهید ثانی، زین‌الدین بن علی (۱۴۱۳ق). الروضه البهیة فی شرح اللمعه الدمشقیة (جلد هشتم). قم: دفتر انتشارات اسلامی.

صاحب جواهر، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام (جلد بیست‌ونهم). بیروت: داراحیاء التراث العربی.

قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

قانون آیین دادرسی دادگاه‌های عمومی و انقلاب (در امور مدنی). (۱۳۷۹).

قانون آیین دادرسی مدنی

قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱.

قانون مدنی جمهوری اسلامی ایران.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۸۶). حقوق خانواده (جلد پنجم). تهران: میزان.

کاتوزیان، ناصر (۱۳۹۵). حقوق خانواده (جلد اول). تهران: میزان.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی (جلد ششم). تهران: دارالکتب الاسلامیه.

Cashmore, J., & Parkinson, P. (2010). Shared care parenting arrangements since the 2006 Family Law Reforms: Report to the Australian Government Attorney-General's Department. (Report). Australian Government.

Chaudron, S., & Di Gioia, R. (2022). Artificial Intelligence and the Rights of the Child: Young people's views and perspectives. Joint Research Centre (European Commission). https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC127564/JRC127564_01.pdf

Cornell Law School. (2024). AI Mediation for Reducing Court Congestion. Retrieved from Cornell Law School website. <https://publications.lawschool.cornell.edu/jlpp/2024/11/26/ai-mediation-for-reducing-court-congestion/#:~:text=AI%20mediation%20can%20address%20the,mediation%20could%20further%20reduce%20costs.>

DeShong, R. (2024, August 21). AI-Powered Search Drives Intelligent Texas Child Support Tool. GovTech. <https://www.govtech.com/artificial-intelligence/ai-powered-search-drives-intelligent-texas-child-support-tool>

European Commission. (2019). Ethics guidelines for trustworthy AI. Brussels: High-Level Expert Group on AI. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/ethics-guidelines-trustworthy-ai>

European Union. (2024). Artificial Intelligence Act—Article 5 (Prohibited practices). منابع

- راهنما و خبر: ArtificialIntelligenceAct.eu؛ Reuters (2025-02-04).
- Frontline. (2025). Lizzy – Building an AI-powered domestic abuse risk assessment tool. Retrieved from https://osf.io/shpjm_v1/
- Ho, S., & Burke, G. (2023, March 14). Here's how an AI tool may flag parents with disabilities. Associated Press. <https://apnews.com/article/child-protective-services-algorithms-artificial-intelligence-disability-02469a9ad3ed3e9a31ddae68838bc76e>
- Human Rights Data Analysis Group (HRDAG). (2023). How data analysis confirmed the bias in a family screening tool. <https://hrdag.org/2023/06/22/afst/>
- Justice Innovation. (2025). AI Goes to Court: The Growing Landscape of AI for Access to Justice. Retrieved from <https://justiceinnovation.law.stanford.edu/ai-goes-to-court-the-growing-landscape-of-ai-for-access-to-justice/>
- Katsh, E., & Rabinovich-Einy, O. (2017). Digital Justice: Technology and the Internet of Disputes. Oxford University Press.
- Law Society. (2024). Navigating the Integration of AI in Family Law Practice. ABA Family Law. Lighthouse Reports. (2024). Sweden's Suspicion Machine (investigation). <https://www.lighthousereports.com/investigation/swedens-suspicion-machine/>
- LSE. (2025, August 6). AI tools used by English councils downplay women's health issues, study finds. The Guardian.
- National Center for State Courts. (2025). Artificial Intelligence and the Courts. Retrieved from https://ncji.org/wp-content/uploads/2025/05/2024-NCJI-Report-5.6.25_WEB.pdf
- OECD. (2025). AI and the future of social protection in OECD countries. OECD Publishing. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/06/ai-and-the-future-of-social-protection-in-oecd-countries_038f49ed/7b245f7e-en.pdf
- Office of Child Support Enforcement, Administration for Children and Families (ACF). (2009). Automated systems for child support enforcement (Certification guide). https://acf.gov/sites/default/files/documents/ocse/certification_guide_2009.pdf
- Radanliev, P., & Santos, O. (2023). Ethics and Responsible AI Deployment. arXiv.
- Reuters. (2025, August 13). Britain reassesses 'flawed' domestic abuse risk tool. Retrieved from <https://www.reuters.com/world/uk/britain-reassesses-flawed-domestic-abuse-risk-tool-2025-08-13/>
- Russell, S., & Norvig, P. (2010). Artificial Intelligence: A Modern Approach (3rd ed., Vol. 1). Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.
- Sabin S. (2025). Courts are not ready for AI-generated evidence. Retrieved from Axios News. <https://www.axios.com/2025/07/25/courts-deepfakes-ai-trial-evidence>
- SafeLives. (2025). DASH risk checklist. Retrieved from <https://safelives.org.uk/resources-library/dash-risk-checklist/>
- Sartor, G., & Lagioia, F. (2020). The impact of the General Data Protection Regulation (GDPR) on artificial intelligence (EPRS Study). Brussels: European Parliament. Retrieved from European Parliament EPRS Think-Tank resource.
- Shoukat D., Usama Abuzar M., Zia Q. (2025). AI-Enhanced Online Dispute Resolution for Family Disputes: Examining Global Trends, Models, Mechanisms, and Ethical Challenges in Pakistan. Retrieved from. SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=5277946
- Soomro A., Baig Kh., Manzoor Khan Sh., Laghari. (2024). Revolutionizing Justice: Strategic Approaches to AI in Pakistan's Courts. Retrieved from. CRSSS. <https://thecrsss.com/index.php/Journal/article/view/54>
- Sroka, T. (2021). The impact of AI on the right to a fair trial: Is replacement of human judges possible? Procedia Computer Science. https://www.researchgate.net/publication/385042571_Artificial_intelligence_and_the_right_to

- _a_fair_trial?utm_source=chatgpt.com
- Stanford Law. (2025). The Rechtwijzer justice platform. Retrieved from <https://justiceinnovation.law.stanford.edu/rechtwijzer-justice-platform/>
- The Times. (2025, August 13). AI can help police predict if someone is at risk of domestic abuse. Retrieved from <https://www.thetimes.com/uk/crime/article/ai-can-help-police-predict-if-someone-is-at-risk-of-domestic-abuse-jbbrbgt9m>
- The Verge. (2024, October 30). Judges are using algorithms to justify doing what they already want.
- Valdivia, A., Hyde-Vaamonde, C., & García-Marcos, J. (2022). Judging the algorithm: A case study on the risk assessment tool for gender-based violence implemented in the Basque country. arXiv.
- Zhang, Y., Li, C., Sheng, Y., Ge, J., & Luo, B. (2023). Judicial Intelligent Assistant System: Extracting Events from Divorce Cases to Detect Disputes for the Judge. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2303.16751>